

TRADICE V NAŠÍ A EVROPSKÉ KULTUŘE

PhDr. Lud'ka Hrabáková, Ph.D.

Liberec, březen 2007

OBSAH:

TRADICE VÁNOC V NAŠÍ KULTUŘE.....	4
<i>VÁNOCE</i>	4
<i>NADÍLKA</i>	5
<i>JESLIČKY - BETLÉMY</i>	5
<i>VÁNOČNÍ STROMEK</i>	5
<i>POVĚRY</i>	6
<i>HOD BOŽÍ VÁNOČNÍ 25. 12.</i>	6
<i>SV. ŠTĚPÁN 26. 12.</i>	6
<i>SILVESTR 31. 12.</i>	6
<i>NOVÝ ROK 1. 1.</i>	6
<i>SVÁTEK TŘÍ KRÁLŮ 6. 1.</i>	6
<i>LITERATURA</i>	7
MASOPUST.....	8
<i>POPELEČNÍ STŘEDA</i>	11
<i>LITERATURA</i>	11
VELIKONOCE JAKO SYMBOL ZNOVUZROZENÍ.....	12
<i>POUŽITÁ LITERATURA</i>	15
FILIPOJAKUBSKÁ NOC A STAVĚNÍ MÁJŮ	16
<i>PÁLENÍ ČARODĚJNIC</i>	16
<i>STAVĚNÍ MÁJŮ</i>	17
<i>LITERATURA</i>	18
TRADICE SVÁTKU ZEMŘELÝCH.....	18
<i>LITERATURA</i>	19

Tradice Vánoc v naší kultuře

Do předvánočního období vstupujeme adventem (z lat. adventus = příchod), což je období čtyř neděl před Božím hodem vánočním. Advent začíná první neděli po 26. listopadu a první neděle adventní je také začátkem katolického církevního roku. Je to doba duchovní přípravy na Vánoce, která se tradičně měla nést spíše v atmosféře kajícího a zároveň radostného očekávání. Advent býval pro naše předky dobou postní, v níž platily zásady střídmosti v jídle, pití i odívání, dokonce zákaz bujných zábav, tance a zpěvu. Přesto se v jeho průběhu vyskytovaly příležitosti, při nichž se přísné postní zvyky překračovaly, např. při lidových občůzkách na sv. Barboru nebo sv. Mikuláše, případně na sv. Lucii, v nichž se zřejmě skrývaly starší předkřesťanské obyčeje spojené s nadcházejícími oslavami zimního slunovratu. Advent končí na Štědrý den při západu slunce. Jeho tradičními barvami jsou červená a zelená.

Vánoce

Naše označení těchto svátků je převzato z německého Weihnachten = doslova "svaté noci". V křesťanství je tento svátek slaven až od 4. st. n. l.¹ Podle některých pramenů byly křesťanské Vánoce umístěny do doby zimního slunovratu zcela záměrně, aby posloužily jako protiváha k pohanským oslavám zimního slunovratu, které se konaly v řadě kultur. Proč právě zimní slunovrat byl pro naše dávné předky tak významným momentem? Jedná se o dobu, kdy noc dosáhne největší délky v celém roce a právě zimní slunovrat je okamžikem, v němž dochází ke zlomu a nastává její postupné zkracování. Tento i když předpokládaný, přesto toužebně očekávaný zvrat ve vývoji zimy byl pro naše předky významným znamením přinášejícím naději na konec mrazivých dnů a návrat jara.

Vánoce nejvíce z křesťanských svátků zlidověly a dnes jsou slaveny a dodržovány i těmi, kdo ke křesťanství mají vlažný nebo vůbec žádný vztah. Z dnešního hlediska se nám jako nejdůležitější svátek jeví Štědrý den, který je ovšem pouze předvečerem nastávajícího Božího hodu vánočního (1. svátek vánoční, 25. 12.). Donedávna to také byl běžný pracovní den. V lidové tradici byl Štědrý den dnem půstu, někdy dosti přísného, což vyplývá z toho, že se jedná o poslední den adventu. Kdo půst dodržel, měl podle lidových představ naději u štědrovečerního stolu spatřit zlaté prasátko. Vánoce tedy začínají na Štědrý den, ovšem až po západu slunce, což je odvozeno od skutečnosti, že pro naše předky až do 16. stol. byl počátkem dne západ slunce dne předchozího. (Proto se také mikulášská občůzka a nadílka koná již 5. 12., i když svátek sv. Mikuláše připadá až na 6. 12.).

Adventní půst tedy končil na Štědrý den s východem první hvězdy, poté zasedaly rodiny ke slavnostní večeři. *Tradovalo se, že počet lidí u stolu nesmí být lichý, proto se na tento večer často zvali hosté tak, aby byl počet stolovníků doplněn. Před večeří byla pravidlem společná modlitba a přání, aby se stolovníci opět sešli příštího roku ve zdraví. Večeře bývala tradičně bohatá, mívala několik chodů, přičemž ryba se jedla výjimečně, neboť byla považována za postní jídlo. Její obliba*

¹ Vznik tohoto svátku bývá dáván do souvislosti s hlavními obřady mithraismu, náboženství a kultu boha Mithry, populárního v císařském Římě v době vzniku a vzestupu křesťanství. Mithra je původně perským božstvem světla a dobra ztělesněným Nepřemožitelným sluncem, o jehož činech vypráví zejména Avesta. Ústředním bodem kultu je každoroční připomenutí boje mezi Mithrou a kosmickým býkem ztělesňujícím zlo a démonické síly, který skončil býkovým zabitím (i zde se uplatňuje mytologéma hrdiny zabíjejícího obludu či nebezpečné zvíře). Hlavní slavnosti a obřady tohoto náboženství se odehrávaly v podzemních jeskyních v den zimního slunovratu (tedy přibližně 21. 12.) a byly spojeny jednak s obětí býka, jednak se "křtem" nových vyznavačů kultu.

převládla až v 19. stol., přičemž zejména v Čechách zvítězil kapr. Jídla na štědrovečerní tabuli muselo být tolik, aby se všichni najedli dosyta a ještě aby zbylo – to mělo být zárukou hojnosti v příštím roce. Proto byla též snaha, aby na štědrovečerním stole bylo zastoupeno co největší množství pokrmů (maso, pečivo, ovoce, cukroví, ořechy atd.).

Část zbylých pokrmů od večeře se nosila do chléva dobytka, kladla se ke kořenům ovocných stromů v sadě nebo se házela do studny, aby dávala celý rok pramenitou vodu. V těchto zvycích lze odhalit ohlas prastarých pohanských obětí vycházejících z vědomí propojení člověka s přírodou a ze snahy příznivě ovlivnit nadcházející období úkony, jež je možno nazvat magickými.

Nadílka

Právě s obdarováváním dobytka a stromů může být spojena tradice štědrovečerní nadílky: obdarovávány byly především děti, ale i čeleď dostávala výslužku od hospodáře. Rozvinutí starší tradice vánoční nadílky ovšem kupodivu souvisí s reformací, neboť otcové reformace neuznávali křesťanské světce. Proto se v zemích, v nichž zvítězila reformace, přestaly slavit svátky křesťanských svatých a zvyk mikulášské nadílky byl přesunut až na dobu Vánoc, proto obrazně "naděloval" Ježíšek (v řadě zemí naděluje ovšem známý St. Claus, což je zkrácená forma jména Nicolaus = Mikuláš). V našem kulturním prostředí, v němž se střetly katolické a reformační tendence, se k radosti dětí udržela nadílka obojí, přičemž vánoční nadílka se odehrává v předvečer Božího hodů, zatímco ve většině evropských zemí se naděluje až ráno na první svátek vánoční (25. 12.).

Jesličky - Betlémy

Tradice stavění jeslí je připisována sv. Františku z Assisi, který ve snaze připomenout lidskost Ježíše Krista chtěl zachytit situaci jeho narození reálným zobrazením této scény v jeskyni nedaleko Assisi. Do ní v roce 1233 přivedl oslíka a volka a zrekonstruoval betlémskou scénu s jesličkami. Během 13. stol. se tento zvyk rozšířil i do křesťanských kostelů a záhy se začaly právě v dekoracích jeslí předvádět dramatické scény popisující narození Ježíše Krista, které často inscenovali žáci chrámových škol. Právě kvůli studentskému živlu se ovšem tyto hry stávaly postupně stále více nevázanými a rozpustilými, takže nakonec byly z kostelů vykazány na veřejná prostranství. Žáci je pak předváděli dům od domu v naději na odměnu a výslužku, což vedlo k postupnému zkracování scén a jejich zjednodušování – texty byly často zpívány. Takovýmto způsobem vznikla řada vánočních koled.

Z církevního prostředí se jesličky rozšířily i do šlechtických a měšťanských domácností a postupně pronikly i do prostředí lidového. V lidových Betlémech se vedle tradičních biblických postav objevují i postavy venkovanů, řemeslníků, pastýřů nebo ponocných, na Příbramsku dokonce horníků a betlémská krajina je zpestřena věžemi hornických šachet.

Tak se u nás na přelomu 18. a 19. století rozvinula tradice lidových Betlémů zhotovovaných z nejrůznějších materiálů. Běžně byly vyřezávány ze dřeva, jsou známy ovšem i papírové, plechové, keramické, skleněné, z kukuřičného šustí, perníkové, sádrové apod.

Vánoční stromek

Zdobení vánočního stromku není v našich zemích příliš starým zvykem. Rozšířilo se k nám z Německa, kde bylo známo od 16. stol. Ve vánočním stromku je dobře čitelná symbolika života (proto obliba vždy zelených jehličnanů), ale také symbolika rajského stromu ozdobeného plody – proto je na stromek zavěšováno

cukroví (někdy ovoce) a ozdoby. U nás se tento zvyk objevil až v 19. stol. a šířil se ze šlechtických do měšťanských domácností, zatímco na venkově jen zvolna vytlačoval tradiční Betlémy.

Pověry

Podle lidové víry byl Štědrý večer a po něm následující noc nejvhodnější dobou k předpovídání budoucnosti. Po večeři se rozkrajovala jablka (kříž = smrt, červivé jablko = nemoc, hvězda = štěstí, majetek, zdraví), louskaly se ořechy (podobná symbolika jako u jablek), lilo se do vody roztavené olovo, z jehož tvaru se věštila budoucnost. Nejvíce pověr se soustřeďovalo kolem případného sňatku a volby partnera svobodných dívek (pouštění skořápek po vodě, házení střevícem nebo vysekávání děr do ledu, v nichž měla dívka spatřit tvář nastávajícího – viz Erben: Štědrý den).

Hod boží vánoční 25. 12.

byl původně (a v mnoha zemích dodnes je) centrem Vánoc. Slovo „hod“ označuje vlastně hostinu a tento sváteční den byl skutečně zasvěcen odpočinku, návštěvě bohoslužeb a především hodování, často až nestřídmému. Byl to den, v němž bylo hříchem věnovat se jakékoliv práci.

Sv. Štěpán 26. 12.

Svátek sv. Štěpána je tradičně zasvěcen koledování – občůzkám po domácnostech sousedů, příbuzných a známých. Původně mohly být tyto občůzky určitými magickými obřady spojenými s přáním zdaru a štěstí v nadcházejícím období – vykonávali je zřejmě nejváženější členové obce. Později se v křesťanské tradici vytratil magický charakter a zůstala společenská událost, která byla pro méně majetné vhodnou příležitostí obdržet něco z toho, co v bohatších domácnostech zbylo z bohatého vánočního stolu.

Silvestr 31. 12.

- den bujarého veselí navazující na tradici římských saturnálií. Posledním dnem starého roku je u nás až od 16. stol. v důsledku rozšíření tištěných kalendářů, které po vzoru papežské kurie začínaly rok 1. lednem.

Nový rok 1. 1.

není tradičním mezníkem oddělujícím od sebe kalendářní roky. Častěji byla za počátek roku považována jarní rovnodennost (počátek zemědělského roku) nebo zimní slunovrat, z něhož se u nás vycházelo ve starších dobách. V našem současném stanovení data nového roku navazujeme na tradici Římské říše (kde byl původně počátek roku počítán od 1. března), v níž od roku 153 př. n. l. nastupovali konzulové do úřadu od 1. 1., proto se toto datum stalo počátkem kalendářního roku. V lidové tradici existovala a dodnes se udržuje pověra, že co bude člověk dělat na Nový rok, bude dělat po zbytek roku, proto se lidé snažili toho dne vystříhat hádek a jiných nepříjemností.

Svátek Tří králů 6. 1.

Svátkem Tří králů končí cyklus Vánočních svátků, toho dne se podle tradice odstrojuje stromeček a ukládá Betlém. Tento den je v křesťanské liturgii slaven jako svátek Zjevení páně – jeho spojení s postavami tří králů nebo mudrců je pozdějšího původu. Zmínka o nich je v evangeliu sv. Matouše – přišli od východu poklonit se Ježíši a přinesli zlato, kadidlo a myrhu. Jejich jména Kašpar, Melichar a Baltazar

se začala tradovat až od 8. st. *Svátek sám je nazýván Epifanie (Zjevení) a jeho význam je zřejmě ještě předkřesťanský. Na 6. 1. stanovil totiž zřejmě vinou nepřesnosti odhadu astronomů egyptský kalendář datum zimního slunovratu (Zjevení slunce). Ve starořecké tradici na noc mezi 5. 6. lednem připadaly rituály slavené na počest bohyně Koré (Persefoné), která se chystala na návrat do světa živých z podsvětí.*

V českém prostředí byl svátek Tří králů typický občůzkou duchovního po jednotlivých domech v obci, přičemž dům byl vykouřen kadidlem, vykropen svěcenou vodou a na rám dveří či nad nimi byla napsána písmena K+M+B spolu s datem svěcenou křídou. Jsou to iniciály tří králů a zároveň zkratka latinského požehnání (Christis Mansionem Benedicat = Kristus ať požehná tento příbytek). Může se jednat o pozůstatek pohanského obřadu, který měl ochránit dům před démony. Také s tímto svátkem se pojilo koledování a hry zpodobující příchod tří králů do Betléma. Tříkrálové noci byly připisovány i magické účinky – např. v anglickém prostředí to byla tzv. Twelfth Night (dvanáctá noc po narození Krista, podle níž pojmenoval jednu ze svých her Shakespeare: v čes. překladu "Večer Tříkrálový").

Literatura

FROLEC, Václav *Vánoce v české kultuře*. Vyd. 3. V Praze : Vyšehrad, 2001. 343 s., [24] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-511-9.

VEČERKOVÁ, Eva *Od Barborky ke Třem králům*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2003. 21 s. ISBN 80-7028-208-8.

VAVŘINOVÁ, Valburga *Malá encyklopedie Vánoc*. 3. vyd. Praha : Libri, 2002. 286 s., [4] s. obr. příl. ISBN 80-7277-132-9.

VONDRUŠKA, Vlastimil *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice, Dona 1991.

ZÍBRT, Čeněk *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad 1950, s. 459 - 538.

Masopust

Téměř ve všech kulturách se můžeme ve výročním cyklu setkat s cyklicky se opakujícími rozpustilými karnevalovými slavnostmi spojenými s tancem, zpěvem, hojnou konzumací jídla a opojných nápojů a bujarými průvody, které přinášejí vybočení ze zavedených norem a pravidel a umožňují na krátko zapomenout na tíživé existenční starosti.

Masopust v evropské kulturní tradici představuje období rozverného veselí uprostřed zimy spojené s odpočinkem od většiny sezónních prací na poli. Jedná se o pohyblivý svátek, který je sice spjat s během církevního kalendáře, ale v liturgii nemá své místo. Slavil se v období po svátku Tří králů (6. 1.), a vrcholil zejména ve dnech předcházejících Popeleční středě, již začíná v katolické liturgii přísný čtyřicetidenní půst. „*Kdy byl u nás zaveden masopust, nevíme přesně, ale již zbožný Přemysl Otakar II. ve 13. století vyzval řeholnice, aby se v poslední masopustní dny oděly „po světsku“ a dostatečně se nalíčily. Právě to odpovídalo karnevalovému principu zcela ovládajícímu tyto dny, kterým se stávající společenský život postaví na hlavu.*“²

Písemné zprávy o slavení masopustu pocházejí již ze 13. stol. a svátek je jistě ještě staršího data, neboť rej masopustních masek navazuje na tradici předkřesťanských obřadů spojených nejvíce s plodností. Podobně jako u jiných obřadů jej církev poté, co se nepodařilo jej potlačit, nakonec tolerovala. Od středověku byly masopustní zábavy spojeny s rozpustilostí a nevázanostmi a slavili je králové, šlechta i prostý lid. Kolem poloviny 18. stol. se o masopustu začaly slavit ve městech zvláštní taneční zábavy zvané reduty (v Praze poprvé v r. 1752) a postupně se v této době rozvinula plesová sezóna příznačná pro společenské dění prvních měsíců roku dodnes.

Karnevalové průvody a masopustní obchůzky měly starší předobraz v antických slavnostech spojovaných s obnovením vegetačního cyklu: luperkáliích a dionýsiích. Luperkálíe byly slavností smíru a plodnosti a konaly se v antickém Římě o únorových idách na oslavu boha Luperca. Kolem Fora Romana o tomto svátku pobíhali mladí muži, kteří řemeny z kůže obětovaných psů a beranů mrskali neplodné ženy, jež věřily, že takto získají plodnost. Při řeckých dionýsiích slavených na počest boha vína a emocionálního uvolnění Dionýsa procházely městy a obcemi průvody se zpívajícími, tančícími a všemožně žertujícími účastníky. Již při těchto slavnostech byla potlačena běžná hierarchie společnosti a platné etické normy a zákazy, otroci se bavili se svobodnými občany, užívaly se masky, konaly se bezuzdné zábavy a hry.³

Symbolika masopustu, který je téměř v celé Evropě spojen s jídlem, pitím a nevázaně se veselícími maškarními průvody, navazuje zjevně na starobylé magicko-prosperitní obřady spojené s příchodem jara, ale i s kultem předků. Jejich posláním bylo zabezpečit blahobyť, úrodu a hojnost v nadcházejícím vegetačním období. Se zavedením křesťanských norem předvelikonočního půstu se od jarních svátků časově oddělily a staly se vyvrcholením zimních zábav jak na venkově, tak v měšťanském prostředí a v šlechtických vrstvách. Městské karnevalové průvody v Basileji, Benátkách, Norimberku, Kolíně n. R., Mnichově, New Orleans, Rio de Janeiru a dalších městech jsou i dnes nejen turistickou atrakcí, ale kulturním fenoménem, který v daném prostředí plní významnou funkci.

² RON, Vojtěch. *Masopuste, masopuste...* Xaver, č. 1/2007, s. 20.

³ Viz HOLUBOVÁ, M. *Masopustní maska v českých zemích*. In *Maska, kostým a lidové divadlo*. Praha: Dar Ibn Rushd, 2001, s. 12 - 23.

Prvotní význam těchto průvodů spočíval v ochraně před negativním působením magických sil a ve snaze přivodit a ochránit budoucí hojnou úrodu plodin, plodnost chovaných hospodářských zvířat a v neposlední řadě evokovat a podpořit plodnost lidí. Toto období bylo považováno za výjimečně vhodné pro uzavírání sňatků, přičemž v Čechách byla často jejich součástí komická svatba se záměnou pohlaví a dalšími převleky vyvolávajícími veselí.⁴

„Když pobýval Carl Maria von Weber na počátku 19. století v Praze, zorganizoval pohřební průvod na rozloučenou s masopustem. Hudebníci v něm hráli na nástroje potažené funebrálním flórem. Kolombína byla nesena jako ztracená láska karnevalu na márách, Pieroti sehráli pohřební plačky. Za Masopustem, kterého ztělesnil smrtelně bledý a tlustotlustý hostinský, kráčel Weber jako Smrt s masopustní koblíhou v zubech a s kosou, na níž bylo napsáno: „Dojezeno, dopito, dotancováno“. Na závěr průvodu tančily masky Bankrotu, Kocoviny a Zastavárny – však jedna karnevalová maska tehdy přišla prý na neuvěřitelných 700 zlatých.“⁵

Ve čtvrtek před masopustní nedělí bývala na venkově často zabijačka, proto se mu říkalo tučný čtvrtek. Panovalo přesvědčení, že člověk se má najíst a napít v tento den co nejvíce, aby byl celý rok při síle. Závěrem masopustního období spojeného se sérií svateb, bálů, tancovaček a plesů byly poslední tři tzv. *ostatkové* dny (tedy neděle, pondělí a úterý) před Popeleční středou, kdy masopustní veselí vrcholilo. Hlavní masopustní zábava začínala o masopustní neděli: po bohatém obědě se šlo do hospody k muzice, přičemž tanec trval mnohdy až do rána. O masopustním pondělí se pokračovalo v zábavě a tanci, někde mohli k zábavě pouze ti, kteří již vstoupili do manželství, svobodní, tedy „chasa“ ne. Věřilo se, že jak vysoko bude selka vyskakovat při tanci, tak vysoko naroste obilí či len (napodobivá magie).

Vyvrcholením masopustu bylo masopustní úterý, kdy venkovem procházely průvody maškar a ve městech se konala masopustní představení. Masky (maškary) prováděly různé neplechty a taškařice s cílem pobavit, rozveselit i pozlobit, především v duchu atmosféry celkového uvolnění běžně dodržovaných pravidel morálky, které masopust provází. Průvod obcházel jednotlivé domácnosti, přednášely se vtipné verše, žertovalo se, tancovalo, ale hlavně jedlo a pilo. Masky byly v každém stavení pohoštěny, zejména koblíhami, které jsou typickým pokrmem masopustu, ale také pálenkou a pivem, které zvyšovaly veselí a rozpustilost, často maškary dostaly i výslužku. Mezi maskami se nejčastěji objevoval medvěd, kobyla zvaná klibna složená ze dvou osob, žid s pytlek nebo rancem na zádech, bába s nůši, kominík se žebříkem, fotograf, žertovná dvojice ženich-nevěsta (se zaměněným pohlavím), kozel atd.

Masopust byl pravidelně realizován i v našem kraji; v průvodech se objevovaly zoomorfní masky, Smrt, čerti, Bakus, bába s nůši apod. „V Liberci býval účastníkem průvodu lišácký Reiner (Čistič), který vymetl trouby a spižírny spoluobčanů. Touto „krádeží“ získal tučné pokrmy pro závěrečné pohoštění masek v hospodě.“⁶

Významným motivem v masopustních občůzkách a karnevalech byla myšlenka periodické obnovy a obrody společenství, povzbuzení a udržení plodivé síly přírody a koloběhu života a v neposlední řadě zdůraznění úzkého vztahu mezi smrtí znovuzrozením.

Poté, co se magicky ochranný a prosperitní ráz těchto průvodů, slavností a občůzek poněkud vytratil, jejich význam zůstal především v uvolňujícím, osvobo-

⁴ Viz STAŇKOVÁ, J. - BARAN, L. *Masky, démoni a šaškové*. Praha: THEO, 1998, s. 10.

⁵ RON, Vojtěch. *Masopuste, masopuste...* Xaver, č. 1/2007, s. 20 - 21.

⁶ Tamtéž, s. 20.

zujícím účinku, který měly a mají na své účastníky. Plnily a dodnes plní psychohygienickou funkci tím, že jsou příležitostí k vykročení z všednosti a každodennosti, že umožňovaly v rituálním veselí beztrestně vystoupit z reality přísně svírané konvencemi, pravidly a normami. Uvolnění fantazie a imaginace za účasti rituálních symbolů a archetypů se stalo nástrojem propojení vnější a vnitřní zkušenosti, vědomých a nevědomých podnětů a dosažení očistného radostného vytržení z prožívání obřadu.

V obřadech karnevalového charakteru, ale nejen v nich, sehrávají významnou roli masky a převleky. "Slovo maska pochází z arabského *maskharah*, což znamená šašek, komik, nebo ze slovesného kmene *maskh*, označujícího přeměnu lidí na zvířata."⁷ Maska jako výtvarný předmět nebo nalíčení proměňuje původní podobu nositele, mění jej v jinou osobu, mytického hrdinu či předka, nadpřirozenou bytost nebo zvíře a propůjčuje mu jinou identitu, alespoň po dobu trvání rituálního aktu. Původně maska zobrazovala zřejmě duši zemřelého, jemuž se kladla na obličej. Masky se vyskytovaly v obřadech konaných na počest zemřelých, často ztělesňovaly mrtvé předky (např. v Bulharsku, Polsku a Švýcarsku)⁸ a některé takto figurují i v současných masopustních obchůzkách na českém a moravském venkově jako "židé" (dziadové - dědové - předci) nemluvní, zakuklení v kožešinách a ozdobení peřím.⁹ „Maska tu přesahuje hranice reálné skutečnosti, vytváří iluzi "antisvěta", osvobozuje se od omezujících pravidel jednání a chování a vytváří novou iluzivní skutečnost s novými hodnotami i novým vymezením, které má původ v ritu a lidové tradici.“¹⁰

Některé masky jsou doplněny kostýmem, který stylizuje celkový tělesný vzhled jejich nositele. V tomto ohledu mají maska a převlek úzkou spojitost s nejstaršími technikami zdobení a ochrany lidského těla.

„Masopust má tedy mocné divadelní hodnoty a konvence. Vždy a všude, kde se uplatňuje přeměna jedince v jinou osobu, myslíme na herecký úkol a tedy na divadlo. Masopust se vyjadřuje v průvodu, v maskách, v převlecích, v pošetilých kostýmech, přetvářejících osobu v jinak vnímanou bytost.“¹¹

Maska má kromě magického také estetický aspekt, evokuje estetické cítění a díky tomu je také vnímána jako estetický objekt. Při pohledu na masku či maskovanou bytost člověk pociťuje estetické uspokojení zároveň s pocitem hrůzy a tajemna, který se váže ke všemu posvátnému. „Pohled na maskovaného člověka, i když jde o čistě estetický vjem, se kterým nejsou spojeny žádné představy víry, nás bezprostředně přenáší z 'obyčejného života' do světa, který je jiný než svět jasného dne; přenáší nás do sféry divocha, dítěte a básníka, do sféry hry.“¹²

Nejstarší masky jsou vyjádřením mytologických a archetypálních představ a spolu s hudbou a tancem měly své nezastupitelné místo v magických rituálech. „Maska byla nezbytnou rekvizitou šamanských exorcisí, léčitelských a iniciačních obřadů, z nichž se postupně vyvinulo divadlo masek.“¹³

Námětem závěru masopustního veselí bylo často pochovávaní tzv. bakchusa (pána ožralců), nebo basy (symbolické zpodobení toho, že hudebníci si v době před-

⁷ OBUCHOVÁ, L. *O masce, kostýmu a lidovém divadle*. In *Maska, kostým a lidové divadlo*. Praha: Dar Ibn Rushd 2001, s. 7.

⁸ Viz STAŇKOVÁ, J. - BARAN, L. *Masky, démoni a šaškové*. Praha: THEO 1998, s. 28.

⁹ Viz tamtéž, s. 28 - 29.

¹⁰ Tamtéž, s. 29.

¹¹ RON, Vojtěch. *Masopuste, masopuste...* Xaver, č. 1/2007, s. 20.

¹² HUIZINGA, J. *Homo ludens*. Praha: Dauphin 2000, s. 42.

¹³ OBUCHOVÁ, L. *O masce, kostýmu a lidovém divadle*. In *Maska, kostým a lidové divadlo*. Praha: Dar Ibn Rushd 2001, s. 9.

velikonočního půstu nezahrají z důvodu zákazu zábav v tomto období). Starobylým českým zvykem bylo stínání kohouta, které silně připomíná předkřesťanské zvířecí oběti.

Téměř všude končila masopustní zábava v úterý přesně o půlnoci. Jakmile zatroubil ponocný na roh a nastala popeleční středa a s ní i předvelikonoční půst, všichni se rozcházeli domů. Věřilo se, že kdyby se tancovalo přes půlnoc, objevil by se mezi tanečnický d'ábel.

Popeleční středa

Tímto dnem začínalo v křesťanské tradici již od 7. století čtyřicetidenní období půstu předcházející Velikonocům, nejvýznamnějšímu křesťanskému svátku. Někteří věřící podobně jako v době adventu se půstu přizpůsobovali skromnějším oděvem, jehož pestré součásti nahradily tmavé. O mši při popeleční středě od 11. stol. žehná kněz věřící svěceným popelem, jímž jim dělá křížek na čele se slovy „prach jsi a v prach se obrátíš“. Popel pochází z větviček svěcených o poslední (šesté) postní neděli řečené Květná předchozího roku, které byly následně spáleny.

Literatura

- STAŇKOVÁ, J. - BARAN, L. *Masky, démoni a šaškové*. Praha: THEO, 1998.
VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.
ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: 1950.

Velikonoce jako symbol znovuzrození

Tradice Velikonoc se v dějinách naší kultury vine jako červená nit až do dob dávno předkřesťanských. Nebude možná bez zajímavosti připomenout si, jaké jsou jejich kořeny a jak vítali jaro naši předkové.

(1) Velikonoce jsou nejznámější pohyblivé svátky. Usnesením Nicejského koncilu v r. 325 n. l. se jejich slavení se ustálilo na první neděli po prvním jarním úplňku. Příklad-li úplňk na neděli, byly Velikonoce neděli následující. Mohou tedy být slaveny nejdříve 22. března a nejpozději 25. dubna. V r. 2003 připadl první jarní úplňk na středu 16. dubna, velikonoční neděli jsme tedy přivítali hned o následujícím víkendem 20. dubna. Ustanovení data Velikonoc je pozůstatkem kombinace solárního (rovnodennost) a lunárního (úplňk) kalendářního systému, což poukazuje na prastaré kořeny tohoto svátku.

Velikonoce vždy byly především oslavou příchodu jara a zániku zimy, symbolem návratu životodárných sil do přírody a znovuoobnovení naděje. Jejich oslavy mají velmi starou tradici zjevně ještě z doby předkřesťanské. U pohanských Slovanů a Germánů se jednalo o jarní slavnosti oslavující procitnutí jarní přírody ze zimního spánku.

(2) V židovské kultuře je slaven v době jarní rovnodennosti (14. den měsíce Nisanu) svátek Pesach, zvaný též svátek přesnic nebo nekvašených chlebů. Tento osmidenní svátek byl tradičně jednak oslavou prvních darů země, jednak připomínkou osvobození Židů z egyptského otroctví. Na paměť této události se stala součástí pesachových obřadů i oběť beránka, neboť podle židovské tradice byli ušetřeni smrti prvorození z těch domů, jejichž dveře byly pomazány krví obětovaného beránka.

(3) Vlivem křesťanství byl velikonočním svátkům v Evropě vtisknut náboženský charakter. V křesťanské tradici jsou tyto svátky připomínkou umučení a vzkříšení Krista. Předchází jim čtyřicetidenní půst rozčleněný celkem šesti postními nedělemi, z nichž každá měla nejen svůj název, ale i svůj význam v životě lidu. Jednotlivé postní neděle byly provázeny různými lidovými zvyky, typickými pokrmy a pečivem.

O páté postní neděli, která bývala nazývána Smrtná nebo Smrtelná, se na mnoha místech tradoval starý slovanský zvyk z pohanských dob – vynášení Smrti. Figurína Smrti - též Morany, ztotožňované se zimou - zhotovená ze slámy a hadrů byla průvodem mládeže vynesena za vesnici a tam utopena, shozena ze skály, někde též pohřbena. Tento zvyk býval na některých místech doplněn obcházením s "létem" či "lítelem", což byl vršek smrčku různě ozdobený, s nímž koledovala nejčastěji děvčátka.

(4) Někde se toto obcházení přesunovalo až na šestou postní neděli, v pořadí poslední, nazývanou Květná (Palmarum). V tuto neděli si křesťané připomínají Kristův vjezd do Jeruzaléma, k čemuž se v Německu, Rakousku a někdy i u nás pojila procesí, v nichž byla tažena dřevěná figura osla na kolečkách s postavou Krista. Název této neděle byl odvozen od květů, jimiž byl Kristus vítán stejně jako palmovými ratolestmi. V jižnějších zemích se palmové ratolesti v tento den světily, zatímco u nás jejich roli převzaly rozkvetlé větvičky jivy - kočičky. Tyto posvěcené větvičky pak byly využívány k různým účelům, z nichž některé se blížily až magickým praktikám. Kromě toho, že se zastrkovaly za domácí kříž či za svaté obrázky, zapichovaly se do rohů polí k ochraně úrody a někteří lidé je dokonce polykali na ochranu před nemocí. Věřilo se, že v tento den se nesmí péci, aby se nezapekl květ a byla dobrá úroda ovoce.

(5) Po poslední postní neděli začínal pašijový týden. Slovo pašije pochází z řeckého "pascha", což značí utrpení.

(6) Pašije jsou ty části evangelií, které popisují umučení Krista a jsou během tohoto týdne předčítány a zpívány při mši.

Právě tyto pasáže byly vděčnou látkou pro dramatické zpodobení, takže často zvláště ve středověku byl zpěv zpěváků na chóru doplněn předváděním děje. Do těchto velikonočních divadel se však vetřely časem i různé žertíky a rozpustilosti, takže tyto "pašijové hry" byly vykázány z kostelů na náměstí a veřejná prostranství, kde je provozovali především žáci, tedy studenti. Mnohdy aby přilákali a pobavili přihlížející popustili své prostořekosti značně uzdu. Do okruhu takovýchto her patří i slavná středověká hra Mastičkář, jedna z nejstarších dochovaných českých divadelních her.

V 17. století se o obnovení tradice pašijových her zasloužili hlavně jezuité, samozřejmě v přísně náboženském duchu, i když vycházeli ze středověké tradice. Někde se staly pašijové hry velkou atraktivní podívanou, na níž se podílela většina obyvatel obce – velmi silně například tato tradice zakořenila v Hořicích na Šumavě, kde se pašijové hry hrály německy až do druhé světové války a přicházeli je shlédnout lidé z dalekého okolí. Dnešní obyvatelé obce mají snahu slavné pašijové hry opět obnovit.

(7) Pašijový týden začíná v lidové tradici tzv. Modrým, někde Žlutým pondělkem, po něm následovalo Šedivé úterý a **Škaredá středa**, které se někde říkalo sazo-metná, neboť se vymetaly komíny. Začínala se barvit vejce a tradovalo se, že kdo se bude toho dne "škaredit", tedy mračit, bude se mračit po všechny středy v roce.

Název **Zelený čtvrtek** je doložen již ve 12. století v Německu – snad podle zeleného mešního roucha, které toho dne obléká kněz při mši. Pojila se k němu řada lidových zvyků, například se toho dne mělo pojmout něco zeleného, aby se obnovila síla lidského těla a aby byl člověk po zbytek roku zdrav. Peklo se kynuté pečivo – tzv. "jidáše", které se mazaly medem. Věřilo se, že kdo sní na Zelený čtvrtek jidáše mazaného medem, bude chráněn před uškutnutím hada, ale i před žihadly vos a sršňů. Někde se házel chléb mazaný medem do studen, aby se v nich celý rok držela voda. V tento den se také pilně uklízely domácnosti a smetí se dokonce vynášelo daleko od domu, aby se v něm nedržely blechy.

Na Zelený čtvrtek zvoní při mši zvony naposledy, pak až do Bílé soboty na znamení smutku nad Kristovým umučením umlkají – říká se, že "odletěly do Říma". Mnohde se tradovala pověra, že když zazní na Zelený čtvrtek naposledy zvon, má člověk cinkat penězi, aby se ho držely. Místo zvonů pak zněly na Velký pátek různé dřevěné klapačky a řehtačky, s nimiž hoši obcházeli obec a někdy dostávali od hospodyň odměnu.

Při mši na Zelený čtvrtek umýval biskup nebo řeholní představený nohy dvanácti starcům. Tento úkon, který provádí každoročně i hlava křesťanské církve je připomínkou poslední večeře Páně, která se měla konat právě v tento den a kdy Kristus omyl nohy svým učedníkům.

Na **Velký pátek** měla symbolický význam voda – lidé vstávali před východem slunce a umývali se v tekoucí vodě, která symbolizovala jak očistu těla, tak ochranu před nemocemi po celý následující rok. Zvláště mladíci se potápěli ve vodě celí a kdo vytáhl zuby oblázek ze dna, měl být chráněn před bolestmi zubů. V plátenických krajích se předly "pašijové nitě", jimž byl připisován magický účinek – měly chránit

před zlými duchy. Oděv z plátna utkaného na Velký pátek měl chránit před bleskem. Někdy byl u tekoucí vody omýván i dobytek a hospodyně vykrápěly dům i chlévy na ochranu před případným požárem.

Velký pátek byl dnem přísného půstu, protože podle křesťanské tradice právě v tento den byl ukřižován Ježíš. Proto věřící nepojídali maso – mnohde se půst od masa v pátek udržoval po celý rok. Nepracovalo se na poli ani v sadu, protože se nesmělo hýbat zemí, hospodyně nesměly prát prádlo, protože se věřilo, že by ho místo do vody namáčely do Kristovy krve. Na mnoha místech se zhášely ohně a nevařilo se.

(8) S Velkým pátkem je také spojena prastará **víra v čarované síly** – například se v tento den nemělo nic půjčovat, protože s takovými předměty by se mohlo čarovat. Zejména se věřilo v magickou sílu země, neboť v tento den se země údajně otevírala a vydávala poklady. Tato lidová víra je zachycena například v Erbenově baladě Poklad. Proto se tohoto večera vydávali odvážlivci zvláště do okolí zřícenin a na opuštěná místa zkusit své štěstí. Poklad prý označovalo světélko, kvetoucí kapradí či zářící otvor ve skále či hradbě. Toho dne se podle pověsti na několik hodin otevírala i hora Blaník.

Na **Bílou sobotu** večer se koná na oslavu Kristova vzkříšení mše. Ještě před jejím začátkem se před vchodem do kostela rozdělal svěcený oheň a hospodyně si jej roznášely do svých domácností. Z ohořelých dřívěk svěceného ohně se zhotovovaly různé magické předměty, jež měly chránit před požárem. Nový oheň se také zažehává v kostele – od nového ohně je zapálena silná velikonoční svíce zvaná Paškál – ta pak při mších hoří po 40 dní jako symbol Kristova pobytu na zemi. Ke vzkříšení se pojila i mimoliturgická slavnost, kdy se nesla obcí monstrance, někdy i Kristův obraz - v době baroka pod baldachýnem - v průvodu, v němž kromě slavnostně oděných občanů bylo možno vidět i četné korouhve, slavnostní kroje či uniformy spolků.

Na Velikonoční neděli - **Boží hod velikonoční** – se nosily do kostela k posvěcení velikonoční pokrmy: mazance, beránek, ale i vejce, chléb a víno. Věřilo se, že objeví-li se na Hod boží na čistém nebi slunce, bude pěkné léto, bohatá úroda a šťastné svatby. Podávaly se ty nejlepší pokrmy - pečený beránek, skopové, mazance, hlavička apod., podarován byl každý příchozí a někde hospodář obětoval kousek svěceného mazance sadu, studně i poli, aby byla hojnost po celý rok. Tradice kynutých pokrmů je snad odvozena právě ze symboliky nakynutí, které jakoby odráželo děje v přírodě, růst a plazení, pro člověka tak životně důležité.

Velikonoční pondělí bývalo dříve zvláště na Moravě nazýváno **Červené pondělí**. Tento název byl odvozen od barvy vajec, která se dříve barvila vesměs jen na červeno. Někde se tomuto dni říkalo pomlázka - od slova omlazovati, jinde koleda - tedy obecně obchůzka, při níž je koledník odměněn za odříkané verše – o Velikonočních především různě zdobenými vejci. Vejce bylo u Slovanů od dávnověku symbolem života a pozůstatky po načerveno nabarvených vejcích byly nalezeny již v pohanských hrobech.

(9) Zdobení kraslic známe od středověku – toto slovo se objevuje v nejstarších českých slovnících již od 14. století a zvyk zdobit kraslice a chodit na pomlázku bude ještě daleko starší. Název je zřejmě odvozen od toho, že se vejce "zkrášlují" nebo "kreslí". Často se zdobí voskem a několikrát probarvují, známá jsou i vejce vyškrabovaná, méně již polepená slámou nebo zdobená barevnými papírky a drátky. V minulém století byla častá i vejce s různými nápisy.

(10) Na koledu se v Čechách chodí se splétaným proutkem, kterému se dostalo různých krajevých názvů: pomlázka, žíla, korbáč, binovačka, dynovačka, šlehačka, metla, tatar. Bývá spleten ze čtyř až dvaceti čtyř nejčastěji vrbových prutů, které se před splétáním namáčejí, aby byly dostatečně pružné. Právě **síla mladého vrbového proutku na základě prastaré víry v magii dotyku se má přenést na každého, koho se dotkne a přinést mu svěžest a zdraví. Do domu pak pomlázka přináší úrodu, blahobyt a štěstí. Proto byli ti, kdo s ní přicházeli, štědře obdarováni.** Někdy si hospodyně od prvního hosta vzala pomlázku a pošlehala všechen dobytek, zvláště krávy, aby byly stelné.

Oblíbený národní zvyk, podle něhož chodí chlapci na velikonoční pondělí šlehat děvčata je velmi starobylý a zachycuje jej již ve 14. století pražský kazatel Konrád Waldhauser ve své Postille. Byl příležitostí k různému škádlení především mezi mládeží, někde, zejména na jihovýchodní Moravě být doprovázený i obléváním studenou vodou.

Někdy se chodilo s obřadní, až dva metry dlouhou pomlázkou, na niž vyšlehaná děvčata zavěšovala za odměnu stuhy. A tam, kde je tento zvyk stále ještě živý, by jistě byla zklamána ta dívka, na kterou by si žádný mládenec s pomlázkou nevzpomenul. Mnohde byla pomlázka znamením přátelství mezi rodinami. Někde se dodržoval i ten zvyk, že v úterý po Velikonocích zase chodila na pomlázku děvčata. S vykoledovanými vejci pak provozovali děti a někdy i dospělí různé hry.

Zajíček jako symbol Velikonoc se u nás objevuje až od minulého století, kdy se k nám dostal z německého prostředí. V zemích na západ od nás se traduje, že velikonoční koledu naděluje hodným dětem zajíček, zřejmě také proto, že zajíc je typickým symbolem plodnosti, tedy i jara.

Svátky jara tedy přicházejí i letos aby nám připomenuly věčný koloběh života, naše sepětí s přírodou a v neposlední řadě i naději, která je v jejich poselství obsažena nejvíce.

Použitá literatura

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

ZÍBRT, Čeněk. *Smrt nesem ze vsi... Pomlázka se čepejí*. Praha: F. Šimáček, 1910.

WATTS, Allan. *Mýtus a rituál v křesťanství*. Praha: Pragma, 1995.

Filipojakubská noc a stavění májů

V životě našich předků se od pradávna vyskytovaly dny, jimž byl připisován mimořádný význam. Zpravidla byly spojovány se starými zvyky, jejichž kořeny se ztrácely v dávnověku a které byly opředeny nejrůznějšími pověrečnými představami. K těmto dnům patřil tradičně první květen, zvláště pak noc, která mu předcházela, tedy noc ze 30. dubna na 1. května.

Pálení čarodějnic

Slavnosti v předvečer prvního máje se vyskytovaly téměř u všech předkřesťanských obyvatel Evropy. Většinou bývaly propojeny s velkými slavnostmi ohně, které byly typické zejména pro Kelty. Právě oni v noci před prvním májem slavili jednu ze dvou nejvýznamnějších slavností keltského roku: první z nich, kterou keltský rok začínal, připadala na předvečer prvního listopadu a nazývala se Samhain nebo Samain.¹⁴ Druhá z těchto významných slavností nazývaná Beltane nebo Beltine (Fire of Bel = Beautiful Fire) připadala právě na předvečer prvního máje.

Slavnost Beltine nebo Beltane (gaelsky Bealltainn, irsky Bealltaine)¹⁵ odehrávající se v noci z 30. dubna na 1. květen se odehrávala ve znamení velkých hranic zapalovaných na kopcích a vrcholcích hor na počest přicházejícího léta. Druidové očišťovali při těchto slavnostech stáda skotu tím, že je proháněli mezi zapálenými hranicemi. Tím měl být dobytek dříve než byl vyhnán na letní pastviny ochráněn před nemocemi a zlými silami.

Ve velmi dávných dobách byly zřejmě tyto ohňové slavnosti na Skotské vysočině doprovázeny dokonce lidskými oběťmi, jak napovídají zvyky, které zachytil James George Frazer na konci 19. století. Popisuje, že slavnost Beltine končila podílením všech přítomných kousky beltanského koláče. Jeden kousek byl zvláště označen a kdo tento kousek dostal, získal hanlivý titul Beltanská stařena. Část přítomných se jej pak předstíraně pokusila vhodit do ohně, čemuž ostatní zabránili. Někde byl držitel označeného kousku symbolicky rozčtvrcen.¹⁶

Oheň na tyto hranice býval rituálně roznícen a připisovaly se mu magické vlastnosti, mimo jiné i schopnost ochraňovat proti čarodějným silám. Lidé věřili, že v tuto noc provozují své rejdy čarodějnice a zejména v pozdějších dobách byly hranice zapalovány proto, aby moc nečistých sil byla oslabena a čáry čarodějnic zmařeny.

Především v Německu byla noc před prvním májem proslulou Valpuržinou nocí (Walpurgisnacht), tedy svátkem čarodějnic. Samotná svatá Valpurga má se svátkem, kterému propůjčila jméno, jen málo společného. Sv. Waldburga přišla jako anglická misionářka v 8. stol. do Německa, kde se stala abatyší benediktinského kláštera v Heidenheimu. Její svátek připadl na první květen, neboť toho dne byly její ostatky převezeny do Eichstättu.¹⁷ Již krátce nato byla její památka propojena s kultem předkřesťanské bohyně plodnosti Walborg, zřejmě i díky podobnosti jmen.^{18, 19}

V noci před tímto svátkem se podle staroněmecké tradice slétají čarodějnice na vrchu Blocksbergu v pohoří Harz. V lidových představách se odpradávná vyskytovala víra v nečisté síly a přesvědčení, že ďábel se snaží svoji moc uplatňovat

¹⁴ Viz Encyclopedia Britannica 1991, díl 18, s. 767, heslo European Religions.

¹⁵ Viz The Oxford English Dictionary 1989, vol. II., s. 100, heslo Beltane

¹⁶ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest. Magie, mýty, náboženství*. Praha: MF 1994, s. 534.

¹⁷ Meyers Neues Lexikon 1976, díl 14, s. 669, heslo Walpurgis.

¹⁸ Srv. Ottův slovník naučný, díl XXVI., s. 375, heslo Valpurga.

¹⁹ Viz Encyclopaedia Britannica 1991, díl 12, s. 459, heslo Walburga.

prostřednictvím čarodějnic a čarodějů. Zvláště často byly z takového spojení s ďáblem obviňovány staré osaměle žijící ženy. Čarodějnicím byla připisována schopnost létat v povětří, čarovat a také se proměňovat v nejrůznější živočichy. Slavnost čarodějnic - sabat - bývala v literatuře zpravidla popisována jako shromáždění, jemuž předsedal sám ďábel, kterého čarodějnice uctívaly tanci a sexuálními orgiemi; někdy se jim připisovaly i vraždy malých dětí. V těchto popisech se objevuje nápadná podobnost se starověkými kulty vegetace a plodnosti a dnes je již obtížné určit, co je v nich reálným jádrem a co pouhým výplodem fantazie. Takovýto slet čarodějnic vylíčil také německý básník Johann Wolfgang Goethe v 1. dílu svého Fausta.

Na ochranu před čarodějnicemi se v minulosti zapalovaly v noci z posledního dubna na prvního května na kdejakém vyvýšeném místě hranice. Zažihání ohňů na Valpuržinu noc se v německých zemích nazývalo "vyháněním čarodějnic". Věřilo se, že kam až dosáhne světlo z hořících hranic, tak daleko budou pole chráněna a požehnána.

Zvyk pálit ohně v předvečer prvního máje na kopcích, vrších, rozcestích a pastvinách byl hojně rozšířen v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, podobně jako v Tyrolích a Sasku. U nás byla tato noc nazývána Filipojakubskou (na prvního máje totiž připadal v církevním kalendáři svátek apoštolů Filipa a Jakuba) a byly jí připisovány obdobné vlastnosti jako noci Valpuržině. Věřilo se také, že podobně jako na Velký pátek umožňují v tuto noc magické síly nalézt četné poklady.

U velkých ohňů se podobně jako dnes scházela především mládež, tančila kolem nich a skákala přes plameny. Nejčastěji byl tento obřad nazýván "pálení čarodějnic" a pojil se s ním na mnoha místech tradovaný zvyk upálit na hranici figurínu představující čarodějnici. Skákání přes oheň mělo symbolický význam, jednak očištný a jednak zřejmě souviselo s prastarými rituály vegetace a plodnosti: výše skoku měla symbolizovat výšku, do níž má vyrůst úroda na poli. Mladíci pak často vytahovali z hranice hořící kusy dřeva nebo zapalovali košťata a obojí vyhazovali co nejvýše do vzduchu ve snaze srazit čarodějnici letící ve vzduchu, neboť se věřilo, že v tuto noc je jich v povětří plno.

Stavění májů

K prvnímu květnu se váže ještě jeden lidový zvyk rozšířený v mnoha částech Evropy a spojený zjevně s dávným uctíváním stromů. Podstatou tohoto zvyku hojně se vyskytujícího i na českém a moravském venkově bylo postavení vzrostlého stromu uprostřed návsi. Tento akt byl spojen s všeobecnými radovánkami, někdy byly vyzdobeny větvemi stromů i jednotlivé domy. Smyslem tohoto obřadu bylo zřejmě přinést do vesnice požehnání spojené s duchem stromu. Tyto stromy, nazývané u nás máje, se často stavěly již v noci před prvním májem. Strom stojící uprostřed obce byl zvláště rovný a vysoký a byl zbaven kůry až k vrcholku, který byl ponechán zelený a okrášlen stužkami, věncem i hedvábnými šátky. Býval považován za strážného ducha celé obce, byl symbolem jara a obnovující se plodivé síly přírody.

Kolem máje se tančilo a zpívalo a především byla bedlivě hlídána, aby ji někdo cizí neskácel a neukradl. Totéž platilo o menších májkách, které stavěli mládenci svým dívkám před okny na znamení lásky. Ke stavění májů se vázala řada lidových zvyků, tanců a písní stejně jako k jejich obřadnému skácení nejčastěji na svatodušní pondělí.

Se stavěním májů se dnes setkáme již jen ojediněle, ovšem pálení čarodějnic 30. dubna se stále těší velké oblibě a je příležitostí k setkání přátel a sousedů. Je jistě zajímavé si uvědomit, jak prastarý je to zvyk a jak hluboké jsou jeho kořeny.

Literatura

VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.

WOLF, J.: *Člověk ve světě magie*. Praha: Unitaria, 1992.

ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad, 1950.

Tradice svátku zemřelých

Počátek listopadu je v našem kulturním okruhu dobou, kdy jinak ztichlé hřbitovy ožijí rozžatými světly a hroby slavnostní výzdobou u příležitosti svátku nazvaného Památka zesnulých, který v kalendáři připadá na datum 2. listopadu. Nezřídka je tento svátek také příležitostí k setkání rodin pozůstalých a i zcela moderní lidé věnují svým blízkým zemřelým přinejmenším vzpomínku.

Málokdy si ovšem uvědomujeme, jak daleko do minulosti sahají kořeny tohoto svátku a jak velkou roli hrál kult zemřelých v životě a uvažování našich předků a obecně vzato příslušníků všech známých kultur. Jedná se o tradici tisíce let starou, v níž ústřední roli hrál jak obřad pohřbu, tak místo uložení zemřelého, tedy hrob nebo mohyla. Zřejmě ze silně zakořeněné víry, že duše zemřelého nezaniká zároveň s tělem a že se za určitých okolností navrací ke svým blízkým, se ve většině kultur vyvinuly zpravidla cyklické slavnosti k uctění ducha zemřelého.

"Bud' v úmrtní den, nebo jindy po určité době pravidelně zalétala duše podle představ známých u všech národů na mohylu, aby se nasýtila a napila z přichystaných obětí." (ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*.) Podle J. Růžičky (RŮŽIČKA, J. *Slovanská mythologie*) konali staří Slované velké zádušní slavnosti na počest zemřelých a zvyk obětovat na hrobech pokrmu a nápoje a rozsvěcovat na nich ohně se v některých oblastech osídlených Slovyany udržoval až do XV. století.

Na hrobech byly často z rituálních důvodů zapalovány ohně, snad jako ochrana před upíry, čaroději a nečistými silami. Roku 305 bylo dokonce usnesením církevní synody zakázáno pálit svíce na hřbitově "by tím nebyly znepokojovány duše svatých", což vypovídá o tom, že tento zvyk byl původně považován za pohanský přežitek. Náš současný zvyk přinášet na hřbitovy kytice nebo věnce a zapalovat svíčky je nejspíše pozůstatkem starobylých zvyklostí uctít mrtvé určitými oběťmi.

Významné slavnosti nacházíme v tomto ročním období zejména u starých Keltů. Staří Keltové totiž rozdělovali rok především na zimní a letní období: tato období byla vyznačena významnými svátky spojenými především se zapalováním ohňů. Na počátku léta, v noci z našeho 30. dubna na 1. květen se konala slavnost Beltine, kdy byl vyháněn dobytek na pastviny. Za půl roku nato na konci léta končil také keltský rok a v den odpovídající našemu 1. listopadu začínal rok nový. Slavnost v předvečer tohoto dne Kelty nazývaná Samhain se udržela v anglosaském světě do současnosti jako známý Halloween (plný název Holy Evening, též All Hallow Even) a byla pro Kelty také oslavou poslední noci ve starém roce. V tuto noc zazářily na kopcích velké hranice, aby zastrašily zlé duchy, neboť se věřilo, právě v tuto noc navštěvují duše zemřelých opět své domovy, a že vzduchem rejdí čarodějnice, víly a skřítkové. Obřady spojené s oslavou tohoto svátku ovšem nebyly nijak pochmurné, byly provázeny bujarou zábavou. Noc z 31. října na 1. listopadu byla také domněle příhodnou dobou pro provozování kouzel a čar ovlivňujících osud jedince.

Silně zakořeněná pohanská tradice oslav svátků mrtvých byla pro katolickou církev zřejmě popudem k zařazení ryze křesťanského svátku určeného k uctění všech světců právě na datum 1. listopadu. Na tento den tedy v katolické církvi připadá Svátek všech svatých určený k uctění všech světců a mučedníků, jehož všeobecné dodržování bylo nařízeno papežem Řehořem IV. roku 837 n. l. O jeden a půl století později se k tomuto svátku přidružil svátek určený k uctění Všech křesťanských duší (odtud zlidovělý název Dušičky) ustanovený na 2. listopadu benediktinským opatem Odillem z Cluny r. 998 n. l.

Uctění zemřelých je tedy ve všech kulturách univerzálním jevem, který nám umožňuje zamyslet se na faktem, že nežijeme vytrženi z tradic, že naše životy navazují na výsledky životů jiných, dnes již zemřelých lidí a poskytuje příležitost uvědomit si časové omezení naší fyzické existence.

Literatura

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

VONDRUŠKOVÁ, A., SKOPOVÁ, J. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2004. ISBN 80-00-01356-8.